

dr hab. Martyna Koszkało, prof. UG
Zakład Historii Filozofii Starożytnej,
Średniowiecznej i Nowożytnej
Instytut Filozofii
Uniwersytet Gdański

Gdańsk, 15.12. 2023

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Krzysztofa Ośko OP *Istnienie i Bóg. Analiza krytyczna metafizyki Barry'ego Millera, napisanej pod kierunkiem Prof. dr. hab. Jacka Wojtysiaka, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Instytut Filozofii, Lublin 2023, ss. 200.*

Rozprawa doktorska mgr. Krzysztofa Ośko OP dotyczy poglądów Barry'ego Millera, filozofa ciągle w Polsce mało znanego, którego idee filozoficzne są niezwykle ciekawą próbą skonstruowania metafizyki istnienia w języku współczesnej tradycji analitycznej, tym samym dysertacja wypełnia istotną lukę w badaniach nad współczesnym tomizmem.

Charakterystyka rozprawy

W swojej pracy doktorskiej ks. mgr Krzysztof Ośko stawia dwa podstawowe pytania: po pierwsze, czy metafizyka Barry'ego Millera stanowi twórczy wyraz podstawowych intuicji metafizyki Tomasza z Akwinu, po drugie czy zastosowanie kategorii zaczerpniętych z filozofii analitycznej pozwala Millerowi adekwatnie oddać owe intuicje i lepiej je wyrazić, a tym samym rozwinąć metafizykę Akwinaty, w tym lepiej uzasadnić tezy Tomasza dotyczące aktu istnienia oraz istnienia i natury Boga. Partykularne cele swojej pracy doktorant formułuje następująco. Pyta po pierwsze, czy Millerowi udaje się dzięki nowemu paradygmatowi istnienia pogodzić dwie niezgodne ze sobą intuicje Akwinaty: tezę, że istnienie jest realną własnością indywiduum, co wydaje się pociągać uznanie jakiegoś typu pierwszeństwa indywiduum względem istnienia, oraz tezę, że indywiduum nie posiada własnej aktualności niezależnej od swojego istnienia, co domaga się uznania pierwszeństwa istnienia względem indywiduum. Po drugie, czy Millerowi udaje się przedstawić argument za istnieniem Boga, w którym nie jest

potrzebne odwołanie do zasady racji dostatecznej. Po trzecie, doktorant chce przebadac, czy paradygmat ograniczania istnienia przez istotę nie pociąga monistycznej interpretacji rzeczywistości.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza część, generalnie opisowa, jest prezentacją metafizyki Barry'ego Millera i składa się z trzech rozdziałów (rozdziały 1-3), lektura których pozwala czytelnikowi zapoznać się z koncepcją istnienia prezentowaną przez Millera, aplikacją tej koncepcji w argumentacji za istnieniem Boga oraz Millerowską doktryną dotyczącą natury Boga. W ramach tej części pracy Autor w rozdziale pierwszym szczegółowo przedstawia założenia metafizyki opisowej Millera prezentując najpierw słownik podstawowych pojęć jego metafizyki takich jak: indywiduum, własność (realna i tzw. własność z Cambridge), całość ontologiczna, aby na tym tle przedstawić koncepcję istnienia, które jest określone jako realna własność indywiduum. Wyrażenie „istnieć”, odnoszące się do aktualnego bycia danego indywiduum, jest traktowane przez Millera jako predykat pierwszego rzędu. Czytelnik pracy zapoznaje się przy tym z argumentacją Millera na rzecz tego ostatniego stanowiska, która polega na odrzuceniu zarzutu „paradoksu” negatywnych zdań egzystencjalnych i zarzutu „absurdalności” negatywnych zdań egzystencjalnych. Miller broni stanowiska, według którego istnienie jest realną własnością indywiduum, nieistnienie natomiast jest według niego przykładem własności z Cambridge. Kluczowym elementem metafizyki Millera jest jego propozycja nowego paradygmatu istnienia. Nowy paradygmat ma zadośćuczynić obecnemu u Św. Tomasza z Akwinu, ale według Millera nie wystarczająco dobrze wyrażonemu przekonaniu, że indywidualna istota, przyjmująca akt istnienia, nie jest ukonstytuowana niezależnie od niego. Paradygmat „ograniczania” (*bounding*) istnienia przez indywidualną istotę, ma lepiej wyrazić tę intuicję. Miller ilustruje ów paradygmat za pomocą następującego modelu: biorąc pod uwagę jakiś materialny obiekt np. kostkę materiału, posiadającą powierzchnię, którą stanowi jej granicę, możemy pomyśleć, że obrazem *przypadku istnienia* jest porcja materiału, natomiast obrazem *indywiduum* - krawędź, granica tej porcji, natomiast porcja materiału wraz z granicą ma obrazować *istniejące indywiduum*. Ten obraz ma zerwać z innym modelem, w którym indywiduum jest jak pojemnik, w którym tkwi istnienie. Stary model milcząco bowiem zakłada, że indywiduum posiada własną minimalną aktualność, która jest niezależna od przypadku istnienia. Nowy model według Millera lepiej wyraża Tomaszowe intuicje metafizyczne: istnienie jest najbardziej wartościową własnością, jest realną własnością (ponieważ krawędź obrazuje indywiduum, a krawędź jest zależna od kostki, więc jeśli realne jest indywiduum, to realne jest istnienie), poza tym przypadek istnienia nie dodaje żadnej treści do indywiduum (co ilustruje relacja kostki wobec krawędzi – kostka nie modyfikuje krawędzi,

tylko sprawia, że jest ona aktualna). Istnienie jest czymś różnym od indywiduum, a jednocześnie indywiduum nie ma żadnej aktualności niezależnie od istnienia (tak jak krawędź nie ma żadnej aktualności niezależnie od kostki i nie dodaje żadnego materiału do samej kostki). Doktorant podkreśla, że nowy model ma według Millera ukazać, że czym innym jest w jego metafizyce aspekt aktualizacji i aspekt indywidualności: przypadek istnienia jest zależny od indywiduum w aspekcie indywidualizacji, ale indywiduum jest zależne od przypadku istnienia w aspekcie aktualności. Następnie w rozdziale drugim Autor rozprawy prezentuje argument Millera za istnieniem Boga w oparciu o pracę *From Existence to God*. Atutem tej argumentacji ma być to, że Miller w swoich zamierzeniach nie chce odwoływać się do zasady racji dostatecznej, a jedynie zasady niesprzeczności. Argumentacja Millera stanowi wersję argumentu z przygodności, w którym fakt istnienia bytu przygodnego jest wyjaśniony przez nieuprzączynowany czynnik zewnętrzny, będący jedynym, transcendentnym i metafizycznie koniecznym Samoistnym Istnieniem. Z kolei rozdział trzeci pracy Autor poświęca ukazaniu argumentacji Millera za uznaniem tożsamości Samoistnego Istnienia i Boga religijnego, osobowego, który jest stwórcą godnym czci religijnej. Doktorant rzetelnie prezentuje istotne narzędzia wykorzystane przez Millera w tej części argumentacji: scholastyczną kategorię tzw. *czystych doskonałości* oraz inspirowaną matematyką kategorię kresu absolutnego (*limit case*).

Z kolei druga część pracy jest pomyślana jako część krytyczna wobec propozycji filozoficznych Millera. Składa się ona z czterech rozdziałów (rozdziały 4-7): rozdział czwarty jest dyskusją z Millerowskim paradygmatem ograniczania istoty przez istnienie, piąty dotyczy argumentacji, dlaczego indywiduum różniące się od swojego istnienia musi być zależne od zewnętrznej przyczyny, szósty argumentacji na rzecz tezy, że ciąg przyczyn istnienia złożonych indywiduów koniecznie posiada nieuprzączynowaną przyczynę, siódmy krytycznie analizuje Millerowską doktrynę prostoty Boga, Jego konieczności i transcendencji. Część druga pracy oprócz krytycznej analizy stanowiska Millera, zawiera w oparciu o tekst *De ente et essentia* prezentację poglądów Akwinaty, dotyczących aktu istnienia, natury Boga oraz argumentacji na rzecz Jego istnienia. Pozwala to Autorowi dokonać porównania stanowisk obu filozofów i odpowiedzieć na pytania postawione na początku rozprawy. Dla porządku należy dodać, że stanowisko św. Tomasza jest przedstawione zarówno w oparciu o teksty łacińskie jak i komentarze współczesnych tomistów.

Recenzowana praca realizuje zatem w konsekwencji cztery cele ogólne: jest rzetelnym i rozumiejącym przedstawieniem metafizyki Millera, jest przedstawieniem metafizyki istnienia Tomasza z Akwinu oraz wybranych interpretacji istnienia u współczesnych tomistów, stanowi porównanie metafizyki Akwinaty i Millera, a co najważniejsze stanowi propozycję modyfikacji

stanowiska Millera tam, gdzie Autor uznał je za błędne lub niewystarczająco poprawne. Sposób realizacji tych celów jest świadectwem twórczości i samodzielności naukowej Autora rozprawy, a sama rozprawa jest poznawczo cenna, chociaż czytelnika może przytłaczać wielość poruszonych zagadnień.

Zasadnicze wnioski Autora rozprawy są następujące:

- (1) Autor docenia metaforę porcji materiału zaproponowaną przez Millera w nowym paradygmacie istnienia i uważa, że ona lepiej ilustruje intencje Akwinaty, niż używana przez Tomasza terminologia tkwienia czy przyjmowania. Natomiast krytykuje tezę Millera dotyczącą pierwszeństwa indywiduum względem przypadku istnienia w aspekcie indywidualności i proponuje jej następującą modyfikację: używając terminologii Alexandra Prussa odróżniającego dwa aspekty istoty - indywidualność i charakterystykę, Autor broni tezy, dotyczącej pierwszeństwa indywiduum względem przypadku istnienia w aspekcie charakteryzacji, ale nie w aspekcie indywidualizowania. Sens owej modyfikacji jest następujący: indywiduum posiada swoją charakterystykę w zależności od przypadku istnienia, ale posiadanie takiej, a nie innej, charakterystyki nie jest zależne od przypadku istnienia.
- (2) Według Autora argument Millera za istnieniem Boga, wbrew deklaracjom twórcy *From Existence to God*, wymaga odwołania się do zasady racji dostatecznej.
- (3) Oryginalny pomysł Millera zastosowania w filozofii Boga matematycznej kategorii kresu absolutnego (przypadku granicznego) pozwala na zbudowanie użytecznej metafory, wyrażającej tomistyczną koncepcję Samoistnego Istnienia, ale domaga się systematycznego, filozoficznego wyjaśnienia. Autor proponuje w tym wypadku użycie kategorii zależności.
- (4) Autor wskazuje na niebezpieczeństwo konsekwencji monistycznych przy pewnych interpretacjach Millerowskiej doktryny Bożej prostoty i wskazuje na konieczność interpretacji bycia kresem absolutnym jako bycia niezależnym w celu uniknięcia owego zarzutu.
- (5) Autor docenia w koncepcji Millera użycie kategorii wspólnego kresu absolutnego czystych doskonałości, gdyż gwarantuje ona mówienie o Bogu jako o byciu osobowym, a nie jedynie o Samoistnym Istnieniu pozbawionym osobowych własności. Sugeruje jednak konieczność zbadania statusu metafizycznego czystych doskonałości i porównania ich z transcendentiami.

Od strony formalnej praca nie budzi żadnych zastrzeżeń. Redakcja tekstu jest wzorcowa - w całej pracy znalazłam jedną literówkę i jeden błędny szyk słów. Autor w bardzo dobrze zarysowanym *Wstępie* podaje rację podjęcia tematu pracy, stawia główne cele rozprawy, zapowiada ich realizację opisując treść poszczególnych rozdziałów, charakteryzuje podstawowe opracowania myśli Millera i porównuje swoje nastawienie badawcze wobec zawartej w nich metodologii. Z kolei w *Zakończeniu* podsumowuje wyniki swoich badań. Początek i koniec pracy stanowią klamrę, rzadko stosowaną w tekstach filozoficznych: Autor rozpoczyna od uwag na temat warunków żywotności tradycji filozoficznej i kończy swoją dysertację konstatacją na temat żywotności filozofii tomistycznej, czego świadectwem ma być filozofia Barry'ego Millera. Na uznanie zasługuje obszerny zakres analizowanych tekstów, zarówno prac źródłowych jak i opracowań. Struktura pracy jest przemyślana, praca napisana jest w sposób bardzo uporządkowany, można by rzec scholastyczny w dobrym tego słowa znaczeniu: Autor poprzedza rozdziały i podrozdziały zapowiedzią tego, czym będzie się zajmował, a każdy (pod)rozdział wieńczy podsumowaniem i zbiera wnioski, prowadząc czytelnika po niełatwym obszarze zagadnień. Jediną uwagą, jaką można by mieć wobec stylu pracy, byłaby sugestia dostosowania tekstu do szerszego grona odbiorców: jeśli praca miałaby zostać wydana drukiem, musiałaby dać czytelnikowi więcej „oddechu”, gdyż jest bardzo gęsta, a jej argumentacyjny charakter nie ułatwia lektury czytelnikowi słabiej zorientowanemu we współczesnej terminologii filozofii analitycznej. Ponadto to, co w pracach Millera jest rozbudowane i nasycone przykładami, w recenzowanej pracy jest siłą rzeczy streszczone, w efekcie lektura pracy wymaga od czytelnika sporej uwagi.

Dysertacja jest napisana dobrą polszczyzną, a Autorowi udało się uniknąć anglicyzmów, które stanowią zmore prac opartych na literaturze anglosaskiej. Sugerowałabym jedynie użycie wyrażenia „zaprzeczenie zerowej liczebności” zamiast wyrażenia „negacja liczby zero” wobec Fregowskiego pojęcia istnienia, choć oba terminy są używane w opracowaniach filozofii Fregego w języku polskim.

Uwagi do dyskusji

Biorąc pod uwagę szeroki zakres zagadnień poruszanych przez doktoranta (może nawet zbyt szeroki) oraz niewątpliwie fundamentalną problematykę, z którą Autor pracy się zmierzył, nie sposób odnieść się do wszystkich aspektów prezentowanej pracy. W trakcie lektury pojawiają się pewne pytania i wątpliwości, świadczące nie tyle o słabości pracy, ale raczej o

potrzebie doprecyzowania pewnych tez, płynącej być może z niejasności wypowiedzi Millera lub skrótowego przedstawienia jego poglądu w pracy.

I. Zacznę od pytania natury metodologicznej: czy filozofia Millera jest pewną metafizyką opartą na inspiracji myślą Akwinaty, czy pretenduje do właściwego odczytania i lepszego wyrażenia myśli Tomasza? Są to dwie różne rzeczy i w zależności od odpowiedzi na tę kwestię, mają sens moje poniższe uwagi. W pierwszym wypadku kryterium prawdy byłaby jedynie rzeczywistość, w drugim również teksty Tomasza z Akwinu. Wydaje się jednak, że Miller chce pozostać tomistą, dlatego przy takim założeniu pozwalam sobie zadać pewne pytanie Autorowi dysertacji. Tomasz z Akwinu używa czasownika *contraho* (ściągać, zawężać) w odniesieniu do ograniczania istnienia przez istotę. Miller zresztą powołuje się w jednym z przypisów *The Fullness of Being* (s. 103) na cytaty z tekstów Akwinaty, piszącym o istnieniu jako czymś „przyjętym i ściągniętym do określonej natury” (*receptum et contractum ad determinatam naturam*) czy „Wszystko zatem, co istnieje po pierwszym bycie, [...] ma swój byt w czymś, w czym jest przyjęte, przez co samo istnienie jest ściągnięte (zawężone)” (*Omne igitur quod est post primum ens, ... habet esse in aliquo receptum, per quod ipsum esse contrahitur*). Z pewnych powodów Miller uważa, że terminu *contractio* nie należy wiązać znaczeniowo z jego terminem *bounding*, gdyż według jego odczytania Tomasza *ściąganie, zawężanie* istnienia jest konsekwencją jego przyjęcia w Sokratesie, gdyż Akwinata mówi o istnieniu jako *tkwiącym* (*inhaerens*) w jednostce. Jakie byłoby zdanie Autora dysertacji wobec powyższych uwag Millera i jego interpretacji Tomasza? Jaka byłaby relacja pojęć *contractio/bounding*? Czy przy pewnym odczytaniu tekstu Tomasza stanowisko Millera byłoby pewną wersją stanowiska Akwinaty: w złożonych bytach jednostkowy akt istnienia jest przyjęty przez istotę, co oznacza, że jest ściągnięty, ma granicę, w przeciwieństwie do bytu Boga, którego istnienie nie jest zawężone, nie jest przyjęte i w tym znaczeniu mówimy, że w niczym nie tkwi. Dlaczego zatem Miller dystansuje się wobec koncepcji *contractio*?

II. Z lektury pracy wyłania się następujący obraz metafizycznych twierdzeń Millera dot. relacji indywiduum/istnienie:

1. Sokrates indywidualizuje przypadek istnienia (odróżnia je od innych przypadków istnienia); skutek – odrębność przypadku istnienia.
2. Sokrates sokratyzuje (charakteryzuje) istnienie – w efekcie przypadek istnienia jest odmienny od innych przypadków istnienia.
3. Sokrates posiada indywidualność *per se*.

4. Mądrość Sokratesa pasożytuje na Sokratesie - Sokrates ma pierwszeństwo pod względem indywidualności wobec swojej mądrości.

5. Mądrość Sokratesa pasożytuje na Sokratesie - Sokrates ma pierwszeństwo pod względem aktualności wobec swojej mądrości.

6. Sokrates ma pierwszeństwo wobec przypadku istnienia Sokratesa pod względem indywidualności (Doktorant, jak pisałam, proponuje modyfikację tezy 6 i przyjmuje tezę „Sokrates ma pierwszeństwo wobec przypadku istnienia Sokratesa pod względem charakteryzowania” ze względu na tezę 9).

7. Sokrates nie ma pierwszeństwa wobec przypadku istnienia pod względem aktualności.

8. Przypadek istnienia aktualizuje Sokratesa - sprawia, że raczej jest, niż nie jest.

9. Przypadek istnienia aktualizuje Sokratesa - sprawia, że Sokrates jest tym, czym jest (oznacza to, że tylko dzięki swemu istnieniu Sokrates jest rzeczywiście człowiekiem mądrym i inteligentnym), w pewnym sensie indywidualizuje.

Na ile tezy Millera odbiegają od metafizycznych poglądów Akwinaty? Nie budzą wątpliwości tezy 4,5,7. Jak w języku Tomasza mogłaby być sformułowana teza 2?

Wydaje się, że tezy 8 i 9 pokrywają się z tezą Tomasza z Q. d. De anima a.1 ad 2 (Ad secundum dicendum quod unumquodque secundum idem habet esse et individuationem – [...] należy powiedzieć, że każdy byt przez to samo ma byt i indywidualność): przypadek istnienia nadawałby zatem i byt, i indywidualność (interpretacja jednostkownienia w duchu J. Owensa czy E. L. Mascalla).

Z pewnością nie jest zgodna z doktryną Akwinaty teza 3, a ona chyba warunkuje tezę 1 (dysertacja, s. 102). Czy teza 1 nie powinna również zostać zmodyfikowana (odrzucona) w świetle tezy 9? Czy teza 1 i 9 nie są sprzeczne? Być może terminy „indywidualność”, „indywidualizować”, występujące w tezie 1, 3, 9 mają różne znaczenie i wówczas ta sprzeczność nie zachodzi?

III. Na koniec uwaga dotycząca Millerowskiego nowego paradygmatu istnienia. O ile ten model jest ciekawą propozycją, w nowy sposób ujmującą klasyczną relację idywiduum/istnienie zaproponowaną przez Tomasza Akwinu, to można wysunąć pewne wątpliwości co do użyteczności obrazu, którym posługuje się Miller w celu ilustracji tego modelu. Czy ta ilustracja według Doktoranta dobrze spełnia rolę odzwierciedlania nowego paradygmatu i działa lepiej, niż używany przez Akwinatę język? Czy taki model nie generuje fałszywych wyobrażeń? Wydaje się, że z jednej strony ilustracja dobrze oddaje fundamentalność przypadku istnienia (co jest zgodne z tomistyczną metafizyką), z drugiej strony zaciemnia jej inne aspekty.

Przedstawienie np. przypadku istnienia w postaci tworzywa może wywołać fałszywe wyobrażenie identyczności przypadków istnienia w różnych indywiduach, różniących się jedynie granicami, a przy tym prowadzić do koncepcji jednoznacznego pojęcia bytu, co byłoby niezgodne z intencjami Akwinaty.

*

Podsumowując: należy docenić wysiłek Doktoranta, który przebadął szeroki zestaw literatury przedmiotu i na tym tle przedstawił i zanalizował dokonania Barry'ego Millera w zakresie metafizyki istnienia, niewątpliwie mierząc się w swojej pracy z bardzo szerokim zakresem trudnych zagadnień. **Stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr. Krzysztofa Ośko OP *Istnienie i Bóg. Analiza krytyczna metafizyki Barry'ego Millera* spełnia merytoryczne i formalne wymogi stawiane pracom doktorskim. Wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Małgorzata Kordecka